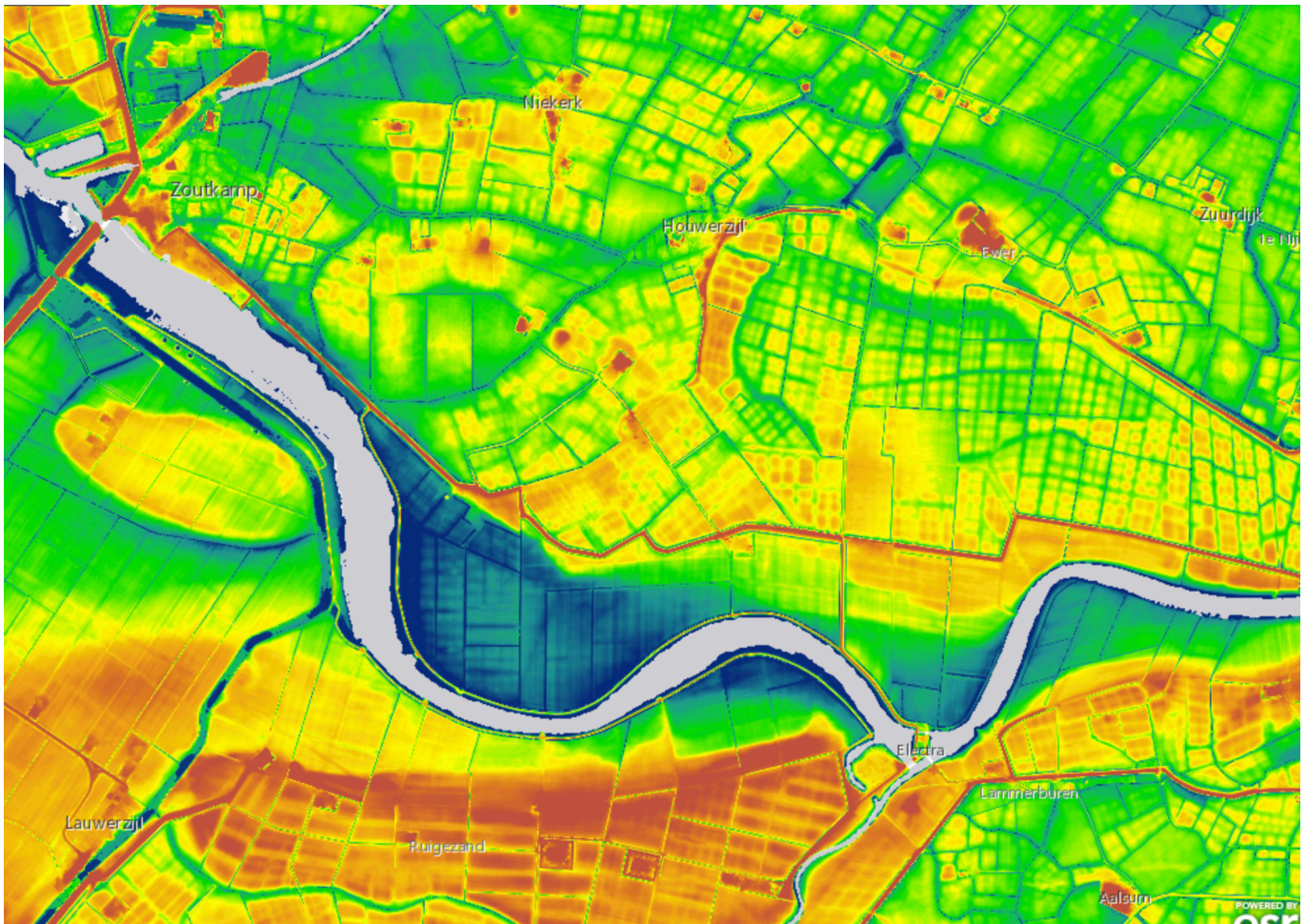

Pelgrimeren
in Groningen

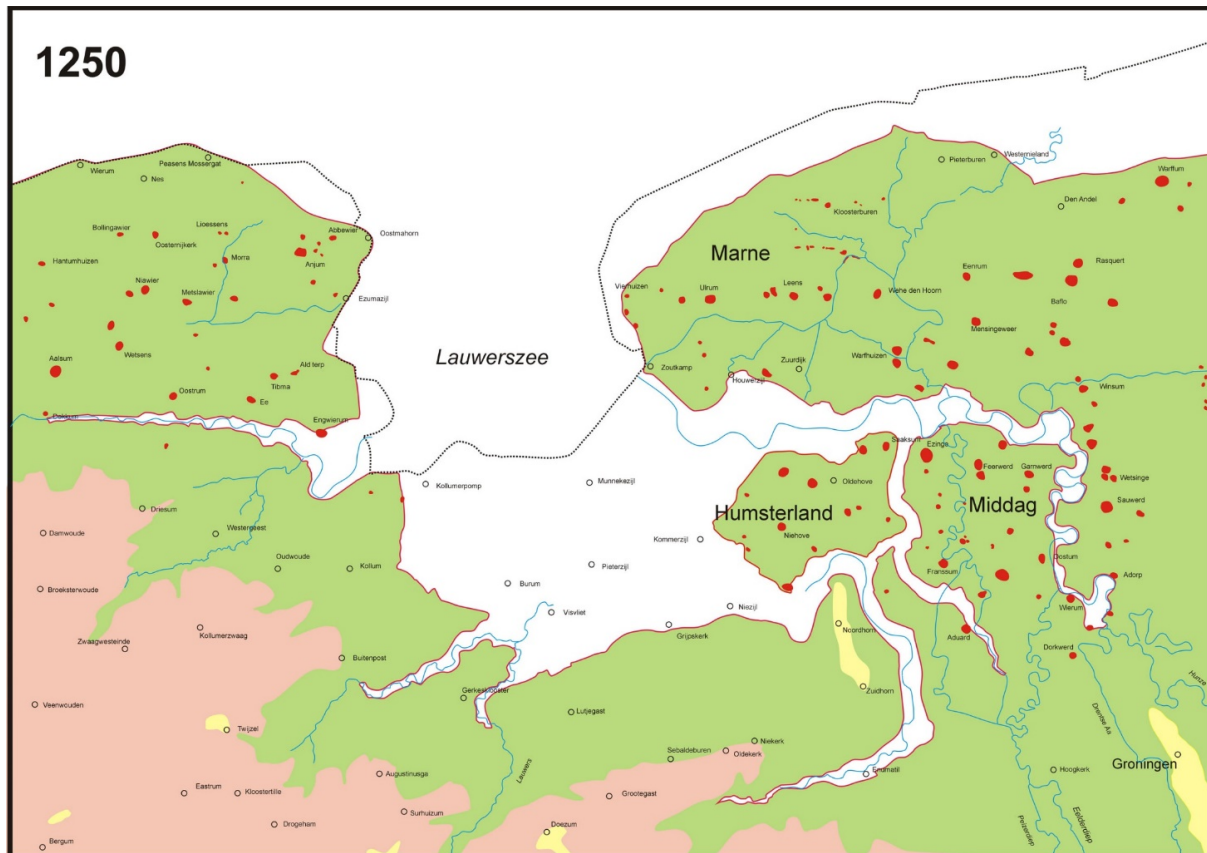
Infobestand Pelgrimsroute Zoutkamp Polder Ruigezand.

Hoogtekaart Pelgrimsroute; rood is hoog en blauw is laag.

Zoutkamp

De eerste vermelding van de plaats stamt uit 1418, toen een inwoner van Soltcampum werd genoemd. De betekenis van de naam duidt mogelijk op de winning van zout uit het buitendijkse zoutveen. 'Sol' komt daarbij van 'sel' en betekent 'zout'. Een 'kamp' is een omheind stuk land. Zoutkamp lag op een strategische plek aan de monding van het Reitdiep in de Lauwerszee; tot de gereedkoming van het Eemskanaal in 1876 was dit de enige toegang tot de stad Groningen vanaf zee. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog was er een Spaans garnizoen gelegerd. In 1576 werd de schans Soltecampe gebouwd als bolwerk van de troepen van de Spaanse koning. In de jaren daarop werden vanuit Friesland, dat onder het bestuur stond van de latere Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, door watergeuzen plundertochten uitgevoerd naar de dorpen in de buurt van Zoutkamp en werden Warfhuizen en Zuurdijk in brand gestoken. Ook werden door de opstandelingen plannen gemaakt om de forten en verdedigingswerken in de Ommelanden te veroveren om zo de stad Groningen aan te kunnen vallen. Op 15 oktober 1589 zeilde Willem Lodewijk met 800 man vanuit Oostmahorn naar Soltkamp en wist deze plaats te veroveren tijdens de Slag om Zoutkamp. Zoutkamp was een militaire versterking waar vooral soldaten leefden. Het dorp had rond 1600 een eigen predikant en vermoedelijk een garnizoenskerkje. De plaats bleef nog eeuwenlang een militair fort. Qua sterkte stelde dit echter na

de 17e eeuw weinig meer voor. Aan het eind van de 18e eeuw, bij het ingaan van de Franse tijd in Nederland was de schans sterk vervallen. In 1799 werd er daarom uit vrees voor een Engelse inval een Frans garnizoen geplaatst dat de schans en het bastion aan oostzijde herstelde en versterkte met een kustbatterij. Ook werd er in die tijd een kazerne gebouwd die later in 1832 nog als tijdelijk ziekenhuis voor leprapatiënten is gebruikt. Nadat de vestingwet dit mogelijk maakte werd in 1879 het kruidmagazijn gesloopt, en in 1882 de gehele militaire vesting opgeheven.

De bevolking van Zoutkamp viel bestuurlijk gezien gedeeltelijk onder Vierhuizen en gedeeltelijk onder Houwerzijl (eerder Vliedorp). Aan het eind van de 17e en in 18e eeuw kwamen er vissers wonen in de oude schans. Het doopboek van de hervormde kerk van Vierhuizen, dat begint in 1673, vermeldde jaarlijks twee of drie kinderen uit Zoutkamp. Rond 1750 waren dat er al vijf of zes, rond 1800 een stuk of twintig. In 1756 stonden in Zoutkamp 25 huizen. De nederzetting bestond uit organisch gegroeide nauwe straatjes met dicht op elkaar gebouwde huisjes. Nadat in 1825 een vissershaven was opgeknapt, nam de bevolking verder toe zodat in 1836 een eigen kerk kon worden gebouwd op de plek van de Oude Batterij. Rond 1850, toen ook de Kleine Batterij (aan noordzijde van Hunsingoweg en Spuistraat) was geslecht, telde de plaats ongeveer 25 vissersschepen waarmee werd gevist op bot, schar, schelvis en schol. In die tijd bedroeg de bevolking reeds 660 inwoners. In 1858 werd het Hunsingokanaal gegraven en werd de Hunsingosluis geplaatst. Hierdoor verbeterde de economische positie van de plaats dankzij de betere toegang voor het scheepvaartverkeer. Achter de sluis werd rond 1880 een binnenhaven gegraven ten noorden van de vroegere Kleine Schans. Ten zuiden daarvan stond een gebouw dat De Barak werd genoemd waarin armen en grote gezinnen werden ondergebracht. Dit gebouw werd in 1930 afgebroken.

Tot 1877 had het dorp een veerverbinding over het Reitdiep. In dat jaar werd het Reitdiep tussen Zoutkamp en Nittershoek afgesloten met de Provinciale dijk met daarin de Groote Provinciale sluis, die de bijnaam 'Poort tot Groningen' kreeg. Friesland kreeg in verband met de eigen waterhuishouding

in dezelfde dijk de Friesche sluis ernaast als afsluiting van de Lauwers. Dankzij de Reitdiepsluis had het dorp een verbinding met de andere zijde in de vorm van een brug. Hierdoor verminderde het isolement van het dorp. De industrie ter plaatse was vooral gericht op de visserij, waarbij de vrouwen in de fabrieken werkten. Ook was er in de 19e eeuw een levendige schelpenvisserij ten behoeve van de kalkbranderij die in de jaren 1860 door de Zoutkampse ondernemer Woldring(h) langs het kort daarvoor gegraven Hunsingokanaal was gebouwd. De twee kalkovens domineerden samen met de torens van beide kerken en de molen rond 1900 het dorpsbeeld.

In de tweede helft van de 19e eeuw, voordat de garnalenvisserij opkwam, ging het slecht met de visserij. Veel jonge Zoutkampers schakelden over op een bestaan in de schelpen, vertrokken naar andere vissersplaatsen of monsterden aan op buitenlandse zeeschepen. In 1883 vergingen drie vissersschepen, bij wat de ramp van Paesens en Moddergat werd genoemd, tijdens een zware storm waarbij negen mensen om het leven kwamen. Ter nagedachtenis werd later een monument opgericht op de dijk. Rond het begin van de 20e eeuw bereikte de Zoutkampse economie een hoogtepunt met de opkomst van de garnalenvisserij.

Tot in de jaren 1960 was Zoutkamp een vissershaven. Nadat, zeer tegen de zin van de bevolking, de Lauwerszee was afgesloten, werd de haven in 1969 verplaatst naar Lauwersoog. Daar vonden enkele tientallen trawlers en garnalenkotters met de lettercode ZK een nieuwe ligplaats en er werd een nieuwe visafslag gebouwd. De betonningsdienst kreeg er een plek en de veerboot van Wagenborg naar Schiermonnikoog vertrok sindsdien ook vanaf Lauwersoog.

Daarmee verdween een groot deel van de bedrijvigheid en levendigheid uit het dorp, dat tot in de jaren 1980 in een proces van versukkeling doormaakte. Voor de oude haven strekt zich tegenwoordig achter de Zoutkamperril het Lauwersmeer uit. De woede over de afsluiting was in 2009 bij het 50-jarig bestaan van het Lauwersmeer nog zo aanwezig onder de bevolking dat een bestuurslid van het Visserijmuseum Zoutkamp liever sprak van een 'herdenking' dan van een 'viering'. Maar er is inmiddels veel geïnvesteerd in de revitalisering van het dorp waardoor recreatie, horeca en toerisme de nodige levendigheid heeft teruggebracht.

In het verleden was de haven van Zoutkamp heel belangrijk voor de garnalenvisserij. Hierdoor ontstonden in 1900 twee bedrijven waaruit in 1950 de garnalenverwerkende fabriek Heiploeg ontstond, waarbij de garnalen door thuiswerkers werden gepeld. Vanwege de strengere eisen op het gebied van hygiëne die de loonkosten opdreven wordt het pellen sinds 1990 vooral in Marokko gedaan. Heiploeg is vanuit het centrum verhuisd naar een nieuwe fabriek buiten het dorp, bij ingebruikname de grootste van Europa. Een visverwerkende afdeling van het bedrijf bevindt zich in de haven van Lauwersoog.

Afsluiting Lauwerszee.

Vóór 1969 lag Zoutkamp aan zee, de Lauwerszee. Het was een bruisende vissersplaats, vergelijkbaar met de haven van Lauwersoog nu. Maar waarom is dat nu niet meer zo? De Lauwerszee was een baai in het noordwesten van de provincie Groningen. De naam is afkomstig van de Lauwers, de grensrivier tussen de provincies Groningen en Friesland. De zee werd in de volksmond Lauwerszee genoemd. Eeuwen lang heeft Zoutkamp geleden en genoten van zijn prominente plek aan de Lauwerszee. Geleden in de Tachtigjarige Oorlog, en daarna genoten als belangrijke vissersplaats. Zoutkamp was in al die jaren voor de scheepvaart de enige directe toegangsweg naar de stad Groningen.

Wat was de Lauwerszee precies?

De Lauwerszee was een zeetong die in een zware storm rond het jaar 1280 is ontstaan. Het was een zee vergelijkbaar met de huidige Waddenzee, en liep tijdens eb grotendeels leeg. Deskundigen dachten ook dat de zee uiteindelijk 'vanzelf' dicht zou slippen. Zoutkamp, dat rond 1400 aan de kust van de Lauwerszee is neergezet als vesting, heeft in de eeuwen daarna geleefd met, en gevochten tegen de

zee. Totdat in 1877 de Grote sluis bij Zoutkamp de Lauwerszee van het Reitdiep afsloot, hadden plaatsen langs het Reitdiep tot en mét de stad Groningen last van eb en vloed. Het dorp Zoutkamp was enigszins beschermd tegen de zee door een afsluitbare dijk.

Deze dijk en de dijkgaten mét balken voor het afsluiten zijn nog altijd aanwezig in Zoutkamp. Een deel van de dijk loopt dan ook nog door het dorp.

Samen met de grote sluis is ook een brug over het Reitdiep gelegd, wat eindelijk een vaste verbinding tussen Zoutkamp en de Nittershoek ('zuudwal in de volksmond') bracht. Hiervoor was de enige verbinding over het Reitdiep een veerboot. Het bekende veerhuisje van toen staat nog altijd in de haven van Zoutkamp.

De afsluiting van de Lauwerszee: Vroege plannen

De eerste plannen voor afsluiting van de Lauwerszee dateren al van 1849 en zijn afkomstig van waterstaatsingenieur Van Diggelen. Zijn belangrijkste argument voor een eventuele afsluiting van de Lauwerszee waren de verbetering van de afwatering van het achterland omdat door verzanding van geulen in de Lauwerszee de (regen)waterafvoer was verslechterd. Daardoor zouden in natte perioden grote gebieden in Groningen en Friesland kunnen overstromen. Vanwege economische en politieke argumenten gingen deze plannen niet door. In de jaren dertig van de vorige eeuw kwam de afsluiting van de Lauwerszee opnieuw in beeld, nu ter afronding van de landaanwinningswerken. De Staat was namelijk, in het kader van de werkverschaffing, begonnen met grootschalige landaanwinningswerken en had het plan om een dijk van Ezumazijl naar Zoutkamp aan te leggen. Ook dit plan belandde in de kast. Wel kwam er een Technische Werkcommissie Lauwerszee, met als opdracht het maken van een plan voor de afsluiting van de Lauwerszee.

De Lauwerssé moet ticht!

De stormramp in de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 en de Kerstvloed van 1954 hebben grote invloed op de plannenmakerij. De argumenten 'het vergroten van de veiligheid' en 'het verkorten van de kustlijn' gingen opeens een grote rol spelen. Verschillende plannen om de Lauwerszee in te dammen. Rijkswaterstaat had twee opties: de omliggende zeedijken (32 km) van de Lauwerszee op Deltahoogte brengen of de aanleg van een 13 km lange afsluitdijk. Ondanks het feit dat afsluiting de afwatering van 200.000 hectare achterland verbetert en landwinst opleverde, wou de regering, uit financieel oogpunt, de bestaande dijken verhogen. Dit was echter niet naar de zin van de Friezen. Massale protesten, o.a. 135.000 handtekeningen, vallen de regering ten deel. Het grootste deel van de bevolking kiest voor veiligheid: 'Lauwerssé moet ticht' staat er op posters achter de ramen aan de Friese kant te lezen.

Tegenstand uit Zoutkamp

Tegen de afsluiting zijn de garnalenvissers uit Zoutkamp. De vissers verdienen hun brood met het vissen op garnalen, uit onder andere de Lauwerszee. Buiten de gevolgen voor de visserij, zou de Lauwerszee na afsluiting veranderen in een troosteloze modderpoel. Ook natuurbeschermers zijn tegen: een van de laatste inhammen van de Waddenzee verdwijnt, inclusief zeehonden, eidereenden en de natuurlijke dynamiek van het gebied. Toch zwicht de regering uiteindelijk voor de druk van de Friezen. In 1960 valt dan ook het Besluit tot droogmaking van de Lauwerszee.

Afsluiting

In 1961 begon Rijkswaterstaat met dit immense project. Naast een 13 kilometer lange afsluitdijk moest men ook spuisluisen en een schutsluis bouwen. Als eerste werd begonnen met de aanleg van een werkhaven bij Oostmahorn. De werkhaven deed dienst als ligplaats voor de baggerschepen en als veerhaven voor de verbinding met het nog te bouwen werkeiland. Dit werkeiland, "Lauwersoog", zou

op een zandplaat ten oosten van de vaargeul naar Oostmahorn komen. Het grootste probleem hier was dat op ondiep water gewerkt moest worden. De bouwplaats was moeilijk bereikbaar voor de grote schepen die de benodigde materialen naar het eiland moesten brengen. Alle werkzaamheden konden eigenlijk alleen bij vloed worden uitgevoerd. Het eiland zou worden gebruikt voor de bouw van de afwateringssluizen, de schutsluis en de caissons. Daarnaast zou het eiland dienen als verblijfplaats voor de ongeveer 150 arbeiders. Hiervoor moesten een aantal bijzondere voorzieningen worden getroffen. Er werd een waterleiding (8 km) aangelegd vanaf de Groninger kust. Voor de benodigde energie werden twee 10.000 volt kabels vanaf de Friese kust over de zeebodem aangelegd. Voor de telefoonverbinding werd een straalzender geïnstalleerd en voor het geval er ernstige ongelukken zouden gebeuren werd er een helikopterhaven aangelegd.

In 1962 begon men met het opspuiten van het werkeiland. In 1963 was werkeiland Lauwersoog, 1240 meter lang en 550 meter breed, klaar voor gebruik. Na het opspuiten van het eiland werd in hetzelfde jaar met de bouw van de sluizen begonnen. De uitwateringssluizen zijn eigenlijk niet meer dan 12 grote betonnen kokers onder de dijk door, waardoor het water uit het Lauwersmeer met laagwater in de Waddenzee kan stromen. Elke koker is 10 meter breed, zodat de totale doorstroom- breedte 120 meter is. Als de sluizen openstaan ontstaat er een kolk van ongeveer 65 meter lang en 9 meter breed. De afwateringssluis en de schutsluis, voor het naar binnen en buiten laten van schepen, werden allebei voltooid in 1967.

Intussen was men ook begonnen met de aanleg van de dijk die de Lauwerszee moest gaan afsluiten. Naast de werkhaven Lauwersoog kwamen twee extra werkhavens; één tussen Lauwersoog en de Friese kust (Hoek van de Bant) en één tussen Lauwersoog en de Groninger kust (Vierhuistergat). In 1963 begon Rijkswaterstaat vanuit Lauwersoog in de richting van de Groninger kust met de aanleg van de eerste 1500 meter van de afsluitdijk.

Het jaar daarna volgde het 2500 meter lange dijkgedeelte van de werkhaven Vierhuistergat tot aan de Groninger kust. Hierna werd in 1968 de werkhaven aan het Vierhuistergat verbonden met het dijkgedeelte bij Lauwersoog. Het werkeiland Lauwersoog had nu een verbinding met het vaste (Groninger) land. Aan de Friese kant werd ook niet stilgezeten. In 1965 was men begonnen met de aanleg van de 1500 meter lange dijk van de werkhaven bij de Hoek van de Bant naar de Friese kust en het jaar daarna werd een dijk aangelegd vanuit Lauwersoog in de richting van de Friese kust. Tussen beide dijken bleef een gat van 900 meter over.

Dit zogenaamde “sluitgat” werd gedicht met behulp van caissons. Dit zijn enorme betonnen bakken die drijven, boven een in zee gelegde drempel gevaren worden en dan tot zinken worden gebracht. Dit afzinken is een heel specialistisch en moeilijk karwei. De caissons moesten precies op de drempel terecht komen, waarna ongeveer de helft boven het waterpeil bleef uitsteken. Tegen de afgezonden caissons kon de dijk worden gelegd. Deze caissons zijn 33 meter lang, 15 meter breed en 12 meter hoog. Elk caisson bestaat uit zes sluizen die met een stalen klep gesloten konden worden. Alle 25 caissons zijn gebouwd op een speciaal gedeelte van het werkeiland Lauwersoog, dat beneden het zeewaterpeil lag (de huidige jachthaven Noordergat). Om de caissons naar de juiste plek te brengen, stak men de dijk rond dit terrein door, zodat de caissons gingen drijven. Tijdens kenteringen (tussen eb en vloed), toen het zeewater vrijwel stilstond, voer men de caissons naar hun plaats, liet ze zinken en zette ze vast op de zeebodem.

Op 23 mei 1969 werden, onder het toezien van koningin Juliana, de laatste twee caissons gekoppeld ingevaren en afgezonden. Op 25 mei 1969 is het dan eindelijk zover: op het moment dat de ebstroom uit de Lauwerszee ophoudt, sluit men alle 150 kleppen van de caissons tegelijk: de afsluiting is een feit. Het Lauwersmeer is geboren... de afwerking van de dijk komt in 1970 gereed. De caissons zijn onder het dijklichaam verdwenen en niet meer te zien.

De Lauwerszee wordt Lauwersmeer

Pelgrimeren
in Groningen

Met het neerlaten van de kleppen in de caissons op 25 mei 1969 kwam een einde aan een periode van ongeveer 1000 jaar, waarin de Lauwerszee een onderdeel vormde van de Waddenzee. Voor het eerst hadden eb en vloed geen invloed meer. Na de afsluiting zag het Lauwersmeer eruit als een stuk van de Waddenzee bij eb. Een uitgestrekte zand- en slikvlakte (ongeveer 9000 hectare) met bochtige geulen en prielen. Het meerwater en het grondwater waren in het begin zout. Het Lauwersmeer werd gebruikt als boezemmeer. Zowel Friesland als Groningen lozen hun regenwater gedeeltelijk op het meer. Als het tij gunstig is gaat de sluis bij Lauwersoog open om het teveel aan water naar de Waddenzee te laten stromen. Door dit “doorspoelen” was het water van het Lauwersmeer na een aantal maanden al zoet. Er ontstond een unieke situatie; het water was zoet en was omgeven door land dat nog zout was. (Het duurt namelijk veel langer voordat de regen al het zout uit de bodem heeft weggespoeld.)

Nationaal Park Lauwersmeer

De afsluiting was een enorme ingreep. Zoutkamp verloor haar bruisende hart; de visserijhaven verplaatste zich noodgedwongen naar Lauwersoog. De vlag hing zelfs halfstok toen koningin Juliana het dorp op 23 mei 1969 bezocht. Er ging een prachtig stuk waddennatuur verloren. Toch heeft het vriend en vijand verbaasd hoe snel de natuur het Lauwersmeer heeft omgetoverd tot een geheel nieuw natuurgebied met internationale allure. Binnen dertig jaar de titel Nationaal Park waard, een prestatie van formaat.

Batterij.

De batterij is een statig herenhuis dat pontificaal op de dijk van Zoutkamp staat. Het huis is rond 1870 gebouwd, en was in gebruik als sluiswachterswoning. Op dit moment is de Batterij in gebruik als woning. De naam “de Batterij” heeft het huis te danken aan de locatie waar het is gebouwd. Vroeger had Zoutkamp een functie als verdediging schans, en zo stond er een batterij kanonnen op de dijk van Zoutkamp. Voordat de grote sluis Zoutkamp met de Nittershoek verbond, liep de zeedijk namelijk nog door het huidige dorp. Op de plek waar de Batterij staat nam de dijk een haakse bocht, een strategische plek dus.

Vissersmonument.

Vissersvereniging “Hulp in nood” is in 1884 opgericht na de verschrikkelijke voorjaarsstorm van 6 maart 1883. Tijdens deze storm kwamen langs de hele Nederlandse kust maar liefst 121 vissers om het leven, waarvan 9 uit Zoutkamp. Het Friese vissersdorp Paesens-Moddergat werd het zwaarst getroffen met 83 vissers die niet weer thuis zouden komen. De eerste dagen van maart 1883 was het fraai voorjaarsweer. Vissers die graag weer naar zee wilden om wat te verdienen voeren uit met als bestemming het ‘Scholveld’ bij Borkum. Op 5 maart sloeg het weer echter om en op 6 maart ontwikkelde zich een loeiende storm met huizenhoge golven. Hierdoor zijn heel wat schepen op de ondiepten boven Schiermonnikoog en Rottumeroog en in de Oostelijke Waddenzee vergaan. De ontwerper en bouwer van het monument is de Zoutkamper Abel Buitjes, zijn grootvader was één van de 9 doden. Naast de negen namen zijn nog vier namen vermeld van vissers die op zee verdronken, overigens zonder het verlies van hun schip. Op 8 maart 2008 werd herdacht dat het 125 jaar geleden was dat de ramp gebeurde. Hierbij werden o.a. kransen bij het monument gelegd. Het monument is een Bakstenen bank, met houten zittingen aan twee kanten en een aantal ingemetselde gedenkstenen..

Vissershuisje.

Dit authentieke vissershuisje dateert uit de tijd dat Zoutkamp bekend stond om z'n schelpenvisserij. Vervolgens werd door het verbranden van de schelpen kalk gewonnen. Het vissershuisje is inmiddels prachtig gerestaureerd en beschikbaar als erfgoedlogies.

Kerk Zoutkamp.

Het in 1836 te Zoutkamp gebouwde godshuis is een eenvoudige, rechtgesloten zaalkerk, gebouwd in neoclassicistische trant. De kerk werd gebouwd voor de som van 4580 gulden door aannemer G.T. Venema uit Bedum. Het godshuis was 'ingerigt voor 250 personen'. Opvallend aan de buitenzijde was het raampje in de voorgevel dat waarschijnlijk is aangebracht in 1902 en naderhand verdween achter de

asbestcementplaten. Bijzonder zijn de nog bestaande ovale, 'staande' ramen in het koorgedeelte, aan weerszijden van de preekstoel. In 1915 jaar werd het koor vergroot door het verwijderen van enkele banken. In de vrijgekomen ruimte en het bestaande gedeelte van het koor werd een mozaïekvloer gelegd. De kerk kreeg over de breedte van de toren een muur voor de voorgevel opgetrokken. Binnen kreeg deze dakruiter steun door twee ronde palen die rusten op de achterste zolderbalk. Deze constructie werd, op zijn beurt, ondersteund door twee zuilen die rusten op de portaal muren. In 1928 kreeg de dakruiter een ander aanzien. Het raam in de zijde van de voorgevel verdween toen achter een torenbekleding van asbestcementplaten. De draagconstructie werd extra verstevigd. De beide zuilen verloren bij de recente verbouwing, in 2010, hun draagfunctie en zijn verplaatst naar de buitenmuren.

Visserijmuseum.

In de monumentale Rijksbetonningsloods, centraal gelegen aan de oude binnenhaven, is sinds 1994 het Visserijmuseum Zoutkamp gevestigd. Hier krijgt de bezoeker de gelegenheid om de geschiedenis en de ontwikkeling van de Zoutkamper visserij te bekijken. Daarnaast is er een jaarlijks wisselende expositie, die steeds een relatie heeft met Zoutkamp, de zee en de visserij. Snuif eens de geur van vis, teer, hout en diesel op, en vergeet even de huidige jachtige maatschappij.

De Oude Ruigezandsterpolder of kortweg **Ruigezand**

De polder ligt ten noorden van de [Waardsterpolder](#), ten westen van de [Kommerzijlsterriet](#), ten zuiden van het [Reitdiepdijk \(Zuider Reitdiepspolder\)](#) en ten westen van de [Lauwers](#). In de polder ligt de buurtschap **Ruigezand**. Aan oostzijde van de polder ligt het gehucht [Electra](#) (vroeger onderdeel van [Lammerburen](#)), waar het grote gemaal [De Waterwolf](#) staat.

Het gebied vormde vroeger een eiland in de [Lauwerszee](#). In 1655 (volgens [muurankers](#)) werd een plaats ([wierde](#)) aangelegd op de [kwelder](#) die werd voorzien van een [zomerkade](#) (kadijk). Ook werd er nog een andere plaats in een onbekend jaar aangelegd. Jonkheer Onno Joost Alberda van de borg [Ekenstein](#) (en [Scheltkema-Nijenstein](#)) erfde de helft van de polder en kocht in 1753 de andere helft van de stad [Groningen](#) die eerder, in 1713, een plaats had gekocht, vanwaaruit zij mogelijk hoopte meer invloed uit te oefenen op de bedijking van het Reitdiep, de latere boerderij [De Pol](#). In 1757 liet ene Krijthe de polder voor een klein deel (44 hectare) bedijken nabij [Lauwerzijl](#) (waaronder De Pol).

In 1792 kochten de jonge gebroeders Douwe en Ædsge Teenstra de polder, twee van de plaatsen en de kwelders en bedijkten het resterende deel tussen 1794 en 1797. Zij bouwden de

twee kapitale boerderijen op twee van de oude plaatsen (waaronder die van 1655), hetgeen nu de buurtschap Ruigezand vormt. Beide boeren waren zeer vooruitstrevend voor hun tijd, met name **Douwe Teenstra** die een aantal landbouwinovaties deed en deelnam aan de inpoldering van de **Noordpolder**. Beide broers werden begraven in de **kerk van Oldehove**. De Teenstraweg, waaraan de meeste huizen en boerderijen in de polder liggen, is naar hen vernoemd.

De naar de polder vernoemde **Nieuwe Ruigezandsterpolder** ontstond in 1877 ten westen van de Lauwers door de aanleg van de **dijk van Zoutkamp naar de Nittershoek**.

Lauwerszijk.

In 1877 werd er het gebied van de toenmalige gemeente **Oldehove** vergroot door inpoldering. Deze polder kreeg de naam **Nieuwe Ruigezandsterpolder**. De stad **Groningen** exploiteerde in deze polder zeven boerderijen ('plaats 1' tot 'plaats 7'; zie ook boerderij **De Pol**).

Vijf van deze boerderijen liggen aan de stadsweg, dezelfde weg waaraan Lauwerzijk is ontstaan. In 1879 werd het eerste huis gebouwd vlak naast de sluis. Dit huis was tevens winkel, café en doorrit met bijgebouwen. Omdat op de **stadsboerderijen** veel vraag was naar **landarbeiders** stelde de stad Groningen goedkope grond ter beschikking om **woningbouw** te stimuleren. Met de komst van arbeidersgezinnen groeide ook de vraag naar een school. Deze school kwam er uiteindelijk in 1922.

In 1929 werd het dorp bezocht door koningin **Wilhelmina**. Er werd ook aan landaanwinning gedaan in wat nu het **Lauwersmeer** heet, toen nog *Lauwerszee*. Dit gebied ligt 1,5 kilometer ten noorden van Lauwerzijk. De trap die getimmerd werd om de klim naar de top van de dijk te vergemakkelijken is er nog steeds en draagt de naam *Koninginnetrap*.

Door de jaren heen is het dorp niet veel gegroeid. De school (CBS 't Sielje) is in 1999 gesloten en gefuseerd met CBS De Regenboog uit **Grijpskerk**, nadat het leerlingenaantal al jaren onder de 30 leerlingen lag. Er is een vereniging dorpsbelangen die contacten onderhoudt met gemeente, provincie en andere instanties die de leefbaarheid in het dorp aangaan.

In 2003 is het laatste bestemmingsplan voltooid. Dit plan bevatte een herinrichting van het dorp en een rondweg eromheen om de leefbaarheid in het dorp te verbeteren. De drukke stadsweg is nu veranderd in een rustige dorpsweg. Tijdens de ontwikkeling van de plannen ontstond het idee om fruitbomen door het dorp te plaatsen. Dit idee is verder uitgewerkt door de vereniging dorpsbelangen Lauwerzijk, Landschapsbeheer Groningen en de gemeente Zuidhorn. In het dorp staan nu 80 fruitbomen en 40 fruitbomen op eigen erf van inwoners. Er werden ruim 30 verschillende appel-, peren- en kersenbomen en walnoten geplant.

Electra en Waterwolf.

Electra is een gehucht gelegen op een kunstmatig schiereiland aan zuidzijde van een meander van het **Reitdiep**, in het noordoostelijkste puntje van de **Oude Ruigezandsterpolder**. Aan oostzijde stroomt vanuit het zuiden de **Kommerzijksterriet** in het Reitdiep. Bij Electra werd tussen 1918 en 1920 het **gemaal De Waterwolf** gebouwd voor de bemaling van bijna 100.000 hectare land in de provincies Groningen en Drenthe. De aanleg van schiereiland en gemaal vormden destijds een megaproject. Bij de bouw behoorde De Waterwolf met het **Ir. D.F. Woudagemaal** tot de grootste gemalen van Europa. Ten oosten van Electra ligt de buurtschap **Lammerburen**. Vroeger werd deze naam ook gebruikt voor Electra.

Pelgrimeren
in Groningen

De naam Electra is afkomstig van het waterschap [Electra](#) dat dit gemaal beheerde en dat haar naam weer ontleent aan het feit dat dit het eerste gemaal van Nederland was dat elektrisch werd aangedreven. Dit waterschap is uiteindelijk opgegaan in het waterschap [Noorderzijvest](#). Tussen 1975 en 1978 werden de elektrische motoren van het gemaal echter door dieselmotoren vervangen. De plaats heeft, naast het bekende gemaal, drie huizen (oorspronkelijke [dienstwoningen](#)), een [zwembad](#) (in 1946 ontstaan als natuurbad), een [camping](#), een [jachthaven](#) met [boothuis](#) (uit 1930) en een [hertenkampje](#). In 1967 werd het natuurbad verbouwd tot een zwembad. In 1975 werd het geheel uitgebreid met een recreatiegebied van ongeveer 4,5 hectare.

Bij Electra ligt ook een [schutsluis](#), die werd gebruikt als het [boezemwater](#) hoog stond. Dit gebeurde nogal eens bij langdurige westenwinden, waardoor het water in de voormalige [Lauwerszee](#) te hoog was om bij [Zoutkamp](#) voldoende te kunnen [spuien](#). Door de afsluiting van de Lauwerszee is de boezem van het gemaal aanmerkelijk uitgebreid en kan er vrijwel altijd gemalen worden.

Ewer.

Ewer of De Ewer is een gehucht tussen Houwerzijl en Zuurdijk. Het gehucht bestaat uit een viertal boerderijen (Hayemaheerd, 't Huis Ewer, Nieuw Ewer en een naamloze boerderij van een fruitteler) en een vijftal arbeidershuisjes uit de tweede helft van de 19e eeuw. De wierde is intern verbonden door onverharde paden. Ewer is ontstaan op een van de oudste wierden in dit deel van de provincie en wordt – net als de wierden Eenrum en Groot Maarslag – in elk geval al sinds het begin van de jaartelling bewoond. Oorspronkelijk lag de wierde op de westoever van de Hunze, die toen nog uitmondde in de Waddenzee ter hoogte van waar nu Pieterburen ligt. In de 15e eeuw komt de naam Ewe voor als hoofdellingengeslacht (Sicke toe Ewer(en), Iwe en Alrick toe Ewer). Iwe sneuvelde tijdens een gevecht om de Warfumerzijl in 1500, waarna er geen 'toe Ewer' meer wordt genoemd. Omdat er gesproken wordt van een inner- en een uterhemiinge wordt aangenomen dat er een steenhuis heeft gestaan, hoewel daar verder behoudens enkele in 1963 ontdekte fundamenten van kloostermoppen, geen sporen van bewaard zijn gebleven (zie ook kleine voormalige borgen en steenhuisen). In een oorkonde uit 1405 (afschrift uit Klauwboek van Tjassens uit 16e eeuw) wordt overigens wel een 'Ewenheert' genoemd. De rechten van deze Ewenheert werden later opgekocht door de Onsta's en Van Starckenborghs. In de tweede helft van de 19e eeuw verzezen er 5 arbeiderswoningen op Ewer. De drie huisjes aan de wegzijde dateren van omstreeks 1865 en die aan het zijpad op de wierde van omstreeks 1870 (het gepleisterde huis) en omstreeks 1885. De naam Ewer komt ook voor als Eweeer, hetgeen dan wierde van Ewe zou betekenen, waarbij Ewe een eigennaam is.

Zuurdijk.

Zuurdijk is waarschijnlijk in de 12e eeuw ontstaan aan de landzijde van een van de dijkjes die in de 13e eeuw samen werden gevoegd in de oudste dijk die De Marne aan zuidzijde moest beveiligen tegen de Hunze, het latere Reitdiep. Deze 'zuurdijk' (Suterdicke in een oorkonde uit 1287) of Oude Dijk liep min of meer in rechte lijn over een oude kwelderrug van Barnegaten via Zuurdijk naar Midhalm (Midhallum) en volgde daarbij een rij van oude wierden, waarvan een aantal nog steeds zichtbaar zijn. Mogelijk was dit vroeger een veendijk, die waarschijnlijk niet veel hoger dan 2 meter zal zijn geweest. De naam Zuurdijk is een verbastering van de naam van de dijk. De eerste vermelding over deze Zuurdijk is in de kroniek van Bloemhof bij de Sint-Lucievloed van 1287, waarbij deze Suterdicke werd vernield. Blijkbaar vielen hierbij veel slachtoffers, want men wist de dijk niet afdoende te repareren om te voorkomen dat de dijk in 1290 opnieuw doorbrak bij de Simon en Judasvloed. Eerder was in de eerste helft van de 13e eeuw de Kerk van Zuurdijk gebouwd, die behouden bleef bij beide vlooden. Ten oosten van Zuurdijk lag mogelijk het steenhuis of mottekasteel Rondenberg, die op basis van tufstenen resten gedateerd is op de 12e eeuw. Vóór 1347 werd een nieuwe Reitdiepsdijk ten zuiden van de Zuurdijk gelegd; vanaf Barnegaten via Houwerzijl en De Hoogte naar Zoutkamp en daarmee ruim 1000 hectare land bedijkte. Hierdoor werd ook aan zuidzijde van het huidige dorp een groot landbouwgebied gecreëerd en werd het dorpje beter beschermd tegen overstromingen.

Omstreeks 1475 was sprake van twee kerkdorpen - Asterdyck ("oosterdijk") en Westerdick ("westerdijk"). Een ervan wordt aangenomen te zijn verdwenen omstreeks die tijd, de andere zou het huidige Zuurdijk zijn geworden. Van Asterdyck wordt aangenomen dat het lag bij boerderij Rondenburg in 1e Nijhoezen en Westerdick bij Ewer. Beide locaties wijken echter af van de huidige kern van het dorp, waar de kerk reeds voor die tijd stond. Het dorp werd in 1582 na de Slag om Zoutkamp net als Warfhuizen door de Friese troepen van Willem Lodewijk van Nassau in brand gestoken, net als vele andere dorpen in het Marnegebied geplunderd en tevens schatplichtig gemaakt. Na de reductie van Groningen bleef het dorp van verdere oorlogshandelingen gespaard.

Kerk Zuurdijk.

In 1849 werd dit van oorsprong 13e eeuwse zaalkerkje grondig verbouwd waarbij veel van het middeleeuwse karakter verloren ging. Oorspronkelijk waren er gemetselde gewelven, waavan in de muur nog boogvormen herkenbaar zijn. De kerk van Zuurdijk is zeker van 1287, maar later gevonden bouwsporen maken het aannemelijk dat de kerk een jaar of vijftig ouder is. In de loop der eeuwen is er heel wat aan de kerk veranderd, de toren werd in 1789 opnieuw gebouwd en de kerk werd een stuk 'ingekort'. De kerk werd in 2001 grondig gerestaureerd.

De kerk is zoals de meeste uitwendig gepleisterde kerken in de Marne (en dat zijn er nogal wat: er stond een cementfabriek in Zoutkamp!) nog grotendeels middeleeuws, in dit geval uit de eerste helft van de 13e eeuw. Het was een rechthoekige ruimte van drie overwelfde traveeën, waarin schip en koor bouwkundig niet van elkaar waren gescheiden. De ingangen bevonden zich in de noord- en zuidmuur van de westelijke travee. Elke travee werd door een hooggeplaatst, smal spitsboogvenster in noord- en zuidmuur verlicht; aan de binnenzijde zijn er in de noordwand nog twee van overgebleven en ook in de oostwand is zo'n venster te zien. De kerk is niet ongeschonden door de tijd gekomen. Niet alleen verdwenen de gewelven, bij de recente restauratie bleek de buitenzijde van de noordmuur voor het grootste deel opnieuw met van afbraak afkomstige kloostersteen te zijn opgetrokken. De matige kwaliteit van het metselwerk zal mede een reden voor de bepleistering van 1879 zijn geweest.

De toren is in 1798 gebouwd. Daarvoor werd de westmuur van de kerk afgebroken en werd de kerk iets ingekort. In 1831 is het zadeldak van de toren door een piramidale spits vervangen; in 1908 is de toren aan west- en zuidzijde met harde machinale steen beklampt. De torenklok is een van de oudste in de Marne: zij werd in 1482 voor het kerspel van Zuurdijk gegoten door Herman, die vier jaar eerder een soortgelijke klok voor Ulrum had gegoten. Apostelbeelden vormen de randversiering, de flanken tonen Maria met het kind Jezus, respectievelijk Sint-Kunibertus. De klok heet Maria. Inwendig zijn nog veel sporen van de vroegere detaillering zichtbaar. Behalve vijf van de zes muraalbogen en de vensters in de noordwand zien we enkele nisjes in noord- en zuidwand die naar vroeger liturgisch gebruik verwijzen. De inkassingen voor de muurstijlen van een balkenzolder (een in Groningen zeldzame, in Friesland gebruikelijke constructie) zijn van latere tijd.

Tot 1786 bezat de kerk nog een stenen preekstoel. In dat jaar werd hij door een houten kansel vervangen. Deze, op zijn beurt, moest in 1849 het veld ruimen, toen de kerk grote vensters in oost- en zuidmuur kreeg en ook de huidige preekstoel werd geplaatst. Al eerder, in 1838, had de kerk van twee gemeenteleden de tegenwoordige banken ten geschenke gekregen. Ook de avondmaalstafel uit 1838 is een geschenk, zoals te lezen valt als het blad van het onderstel wordt gelicht. Aandacht verdient nog de mooie zerkenvloer in het middenpad, met grafstenen voor leden van bekende Zuurdijkster boerengeslachten. Ook verscheidene zerken op het, tot 1881 door een gracht omringde, kerkhof zijn de moeite waard.

Grafsteen symboliek.

De grafstenen staan bol van symboliek. Op de website www.spig.nl vindt u een uitleg van de symbolen.

Vliedorp.

Vliedorp is ontstaan op een wierde uit het begin van de jaartelling. Rond 1200 werd hier een stenen kerk gebouwd. Tot die tijd moet het dorpsgebied tot de parochie van Leens hebben gehoord. Het dorp wordt voor het eerst vermeld in 1418 als 'to Fleghum'. Deze naam wordt verklaard uit het Oudfriese fliach-hêm, wat wordt vertaald als 'vluchtplaats'; de plek (heem) waar men bij hoogwater naartoe kon vluchten (vlieden). In een oorkonde van 1495 wordt gesproken van Fledorper karspel. Vanaf die tijd wordt de naam met het achtervoegsel -dorp geschreven.[1] Het was in 1445 een van de vier dorpen binnen de rechtstoel het Grote Reedschap van Ulrum. In 1651 werd het dorp kerkelijk verenigd met Niekerk, omdat het nog nauwelijks iets voorstelde. De kosterij (met de school) was toen al verplaatst naar het nabijgelegen havenplaatsje Houwerzijl. De kerk en het kerkhof bleven in gebruik. De afbeelding van de kerk en haar toren zijn onder andere te vinden op een kaart van Jannes Tideman uit 1658. Volgens Van der Aa was de toren van hout. Na 1695 werd de kerk door verval niet meer gebruikt en is kort daarna (vóór 1700) afgebroken. Bij de Kerstvloed van 1717 gingen in Vliedorp 32 huizen verloren en raakten er nog veel meer beschadigd. Bij de overstroming kwamen 48 mensen, 142 koeien, 29 paarden, 16 varkens en 194 schapen om het leven. Na de vloed trokken nog meer mensen weg, onder andere naar het dorp Niekerk.

De laatste huizen van Vliedorp werden afgebroken rond 1750, de weem (pastorieboerderij), die ten noorden van de kerk stond, kreeg echter een nieuwe functie als landarbeiderswoning en werd pas na 1850 afgebroken. In de volksmond heet de wierde van Vliedorp daarom Ol Weem, ook gespeld als Olle Weem of Olweem. Weem komt van het Oudfriese wetheme en betekent kerkelijk bezit. Ol komt van old (oud).

Houwerzijl.

Het dorp is ontstaan rond een (niet meer bestaande) zijl aan de oevers van Reitdiep. Deze spuisluis was gelegen in de Houwerzijlstervaart, die het water uit het gebied van Vierhuizen, Hornhuizen, Ulrum, Niekerk, Leens en Zuurdijk naar zee leidde.

De oudste vermelding van de plaatsnaam Howersile is uit 1375. De naam is waarschijnlijk ontleend aan het wierdedorp De Houw bij Leens. Hij komt mogelijk van het Oudfries howa, dat 'hoeve', 'aandeel in een hoeve of gemeenschappelijk land' betekent, hier in combinatie met het woord zijl ('sluis'). Houwerzijl ligt in het verlengde van het vroegere grondgebied van De Houw. De taalkundige Wubbe de Vries veronderstelde het bestaan van nog een ander dorp met deze naam, omdat hij Houwerzijl ten opzichte van De Houw 'wat te zuidelijk' vond liggen. Maar daarvoor bestaan geen aanwijzingen. Houwerzijl heeft zich al vroeg tot een handelshaventje ontwikkeld. In 1422 was er sprake van een militaire versterking; in 1435 werden twee Friese kooplieden bestraft, die hier zonder toestemming graan inscheepten. In het dorp heeft men funderingen van middeleeuwse stenen gevonden. Ook woonden hier zeelieden en vissers. Tegen het einde van de 16e eeuw waren er zeker vier schippers in het dorp woonachtig. De visser Gerleff Reindes zou in 1628 een paling hebben gevangen van meer dan twee meter, waarover veel te doen was geweest, omdat de stad Groningen meende dat haar vissers het alleenrecht hadden. Sinds de 16e eeuw had het dorp een eigen korenmolen en tot 1780 een houten klokkentoren met een uurwerk, zo'n 300 meter ten zuiden van het dorp, die vermoedelijk als tevens scheepvaartbaken fungeerde. Vermoedelijk bevond zich naast de sluis een waarhuis annex herberg, waar het bestuur van het zijlvest vergaderde. In 1813 maakte de korenmolen plaats voor een oliemolen, die later weer werd omgebouwd tot pelmolen. Kerkelijk viel Houwerzijl onder (het verdwenen) kerkdorp Vliedorp, dat zich in de 12e of 13e eeuw heeft losgemaakt van de moederparochie Leens. In 1862 werd in het dorp een Gereformeerde kerk gebouwd die in 1953 een Gereformeerd-vrijgemaakte kerk werd. Tegenwoordig is de kerk in gebruik als themamuseum en -schenkerij.